

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskola
Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program

Doktori értekezés tézisei

Rajnai Edit

**A színikerületi rendszer kialakulása
(1879–1905)**

Témavezető: Dr. Kerényi Ferenc CSc
Dr. Kövér György CSc

Budapest 2010

I.

Az első, a történeti Magyarország egész területét átfogó színi kerületi rendszer 1879. október 1-jén lépett életbe és egy évig élt. A színi kerület fogalma azt a földrajzi-közigazgatási egységet jelentette, amelyet egy színtársulat működésének bizonyos ideje alatt bejárt, amelynek településein játszhatott. Színi kerületi rendszeren pedig a 19. században a magyar nyelvű vidéki színjátszás vándorlási útvonalait szabályozó rendszert értettek, amelyben benne foglaltatott a társulatok mögött álló színházi infrastruktúra (színházak, színparkok, színtermek) használatának megszervezése, a terület közönségének rendszeres kulturális ellátása és a színjátszók egzisztenciális biztonságának megteremtése.

A 19. század második felének magyar nyelvű vidéki színjátszásáról szóló színháztörténeti munkák jó része az egyes települések színjátszásának történetét tárgyalja és tárja fel. A magyar színháztörténet-írásnak ez az irányzata, mely a 19. század második felére nyúlik vissza, hihetetlenül gazdag, és ha nem is dolgozta fel (még) Magyarország minden helységének színháztörténetét, a nagyobb városok mellett jó néhány kisebb település színházi életének eseményeit feltárta, és ez a feltárás napjainkban is folyik. Az, aki a 19. század második felének magyar nyelvű vidéki színjátszással kíván foglalkozni, ezek nélkül reménytelen vállalkozásba fog.

A színi kerületi rendszer a szakirodalomban a színjáték színterei, a települések, városok oldaláról látszik. Kézenfekvőnek tűnt tehát, hogy a színi kerületeket a színjátszás és a város kapcsolatával próbáljuk megragadni, és a várostörténet-írás eredményeit hívjuk segítségül a színi kerületi rendszer tanulmányozásához. A színjáték, a színházi előadás elsősorban a településnek szólt, hiszen a közönség magja a helybéliek közül kerül ki, de a vándorszínjátszás létezése tanúsítja, hogy a települések terhelhetősége különböző, emellett koronként és tájegységekként változó volt. Az értekezés ezeket a különbségeket, a településeknek a színjátszáshoz való eltérő viszo-

nyát. A helységeket összekapcsoló színtársulati útvonalak típusait szeretné bemutatni és azt a folyamatot, ahogy ezek a 20. század elejére a települések és a színtársulatok által egyaránt elfogadott, megegyezésen alapuló rendszerré szerveződtek.

A színi kerületi rendszer kialakulásának vizsgálatánál nem lehetett megkerülni azt a tényt, hogy a folyamat együtt zajlott a színház professzionalizációjával, így a kettőt egymásra gyakorolt hatásukban is igyekeztünk bemutatni.

A lehetséges források közül a színtársulati útvonalak feltérképezéséhez az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet és az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárának színlapgyűjteményeit, *A színpad* (1869–1890), a *Színházi közlöny* (1879–1887) és a *Színházlapja* (1883–1905) című folyóiratok állomáshely-jegyzékeit, a színtársulatok sűgői által kiadott, a közönség körében terjesztett kiadványokat használtuk, és támaszkodtunk a már említett színháztörténeti monográfiák közléseire is. A színházi szakma szakmásozásának bemutatását ugyancsak a színházi szaklapokban megjelent írások és az Országos Színházegyesület közgyűléseinek és választmányi üléseinek ugyanitt közzétett jegyzőkönyvei, jegyzőkönyvi kivonatai, az egyesület alapszabályai és szabályzatai alapján kíséreltük meg. A városok és a színjátszás viszonyának tanulmányozásához a helyi sajtóban megjelent szövegeket is használtuk. Mindezt kiegészítettük a Magyar Országos Levéltár Belügyminisztériumi Levéltárában található dokumentumokkal és Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltárának tanácsi irataival.

A 19. században a színjátszással kapcsolatban az egyik legtöbbet emlegetett fogalom az „állandó színjátszás” fogalma. Az állandósítás több évadon keresztül, több hónapig tartó játszást – folyamatos színházi ellátást – jelentett (jelent) egy településen. Az állandó színjátszást a magyar színház szempontjából a tartós színházi ellátás és a színügyről való közösségi

gondoskodás együtt jelentették. Az állandó színjátszás kialakulásának követésekor Kerényi Ferencnek abból az elemzéséből indultunk ki, melyet a magyarországi színészetnek a 19. század eső felében együtt élő, kétféle rendszeréről: a vármegyék támogatta állandósítási kísérletekről és a vállalkozásként működő vándortársulatokról adott.

II.

A színi kerületek eszméje a reformkorban született, az elsőt, a dunántúli körzetet a Vas, Zala, Sopron, Győr, Veszprém és Somogy vármegyék összefogása tartotta fenn 1828 és 1834 között. A 19. századon végighúzódó színi kerületi gondolat alakulását a városok és a színjátszás viszonyának bemutatását így a korszakra való visszatekintéssel kellett kezdeni.

A magyar nyelvű hivatásos színjátszást a művelődési, illetve szórakozási-szórakoztató feladatokon kívül megszületésétől, a 18. század végétől kezdve kísérte a magyar nyelv terjesztésének, művelésének kötelezettsége. Ez ugyan sokféle társadalmi csoport támogatását szerezte meg számára, de tartós, helyi közönséget csak az 1840-es évektől teremtett. Az egyes településeken tömörülő fizetőképes kereslet híján a színészetet elsősorban nemesi reformmozgalom és a vármegyék pénzügyi támogatása és hivatali apparátusának szervező munkája élte, ez tette lehetővé szakmai fejlődését. A nyelvkérdés és a társult funkciók közti viszony a Pesti Magyar Színház megnyitása (1837) után felcserélődött. A nemesi színpártolókkal ellentétben a városok polgársága a színjátszást elsősorban a kulturális szolgáltatás egyik típusának tekintette. A színügy városi szintű gondozása kimerült a játszóhely-teremtésben és a társulatok fellépési engedélyeinek megadásában. A települések a magyarországi német színigazgatók közpénzekkel nem szubvencionált vállalkozói gyakorlatához voltak szokva, többségük a játéokra jelentkező magyar társulatokat is így kezelte. Ezért a városi szintű állandósítási próbálkozások általában összekapcsolódtak valamilyen külső,

helyi vagy regionális pártolási szándékkal (Debrecen, 1810–21; Kolozsvár 1821–27).

Az 1840. évi XLIV. törvénycikk a Pesti Magyar Színházat országos pártolás alá helyezte, 1844-ben pedig a magyar államnyelvvé lett. Így felbomlott az a konszenzus, amely egyik hajtóerejét adta a vármegyék szín-pártolásának. A színjátszás támogatását (esetleg állandósítását) a továbbiakban az adott települések szintjén kellett (kellett volna) megoldani. A magyar nyelvű színjátszás számára következő évtizedek kérdése az lett, hogy a színügy mögül kicsúszó vármegyei támogató-szervező erő helyére belépnek-e akár a településeken, akár regionális hálózatban működő mozgalmak vagy szervezetek, vagy országos szinten szerveződik meg a színészet felügyelete és pártolása? Esetleg a német színészet mintájára meggyökeresedik egy tisztán vállalkozói rendszerű magyar színjátszás? Az 1840-es években az első esélyei kezdtek kibontakozni: az önkormányzati kezdeményezésű állandósítási kísérlet történt Szegeden (1839–40) és a színházba járó polgárság pártolói tevékenysége bontakozott ki Győrben (1840–48).

Már az 1840-es években kialakult az a város csoport, amely a naptári év legalább öt-nyolc hónapjában (az időszak közepén a téli hónapokkal) fogadott színtársulatot. A téli idény hossza, nem járt messze a magyarországi városok maximális színházi terhelhetőségétől, mert ezt magyar és német játéknyelvvel csak Pest, csak magyarral Kolozsvár, elsősorban német játéknyelvvel pedig Arad, Kassa, Pozsony, Sopron, Temesvár és Pécs, a magyarországi városok közül nem feltétlenül a legnépesebbek, de kétségkívül a legurbanizáltabbak és legpolgárosultabbak tudták felmutatni.

III.

Az 1840-es években megalapozódó tendenciákat az 1850 és 1885 közötti két és fél évtized továbbvitte és kibontakoztatta. Leglátványosabb a színházi infrastruktúra bővülése. A történeti Magyarországon – nem sorolva ide a pesti állandó játszóhelyeket és a horvátországi települések színhá-

zait – 1850-ben huszonhat színházépület állt, melyek 1769-től (Nagyszombat) nyolc évtized alatt épültek. 1850 és 1885 között huszonnégy színház került tető alá, közülük a miskolci (1857), a debreceni (1865), az aradi és a temesvári (1874) már e városok második színháza volt. Megváltozott a színházépítetők köre: az egyre magasabbra szökő színházépítési láz motorjai egyértelműen a városok voltak. Átalakult a finanszírozás módja: a 19. század első felében a nemesi vármegye a közadakozásból érkező summákat vegyítette egyéb forrásokkal, az új színházak fedezetét most már a települések teremtették meg önkormányzati költségvetési forrásból, vagy a helyi lakosságot mozgósították, többnyire részvénytársasági formával, befektetőként. A vármegyék, a színüggyel kapcsolatos kérdésekben már nem elsősorban egymással, hanem elsősorban a városokkal álltak kapcsolatban. A hosszabb társulatbírású települések száma megszorodott (az 1880-as évek közepére Debrecennel, Kecskeméttel, Miskolccal, Szabadkával, Szatmárral, Szegeddel és Székesfehérvárral tizenöt lett) és a csoportjukon belül átrendeződtek a viszonyok. A német színtársulatok megszokott téli játszóhelyei közül ezekben az évtizedekben Arad (1850), Kassa (1860) és Pécs (1863) a színházi évadon belül megcserélte a magyar és a német játéknyelv között az évadon belül a játszási időszakot, a német színtársulatok fellépési ideje átcúsúzott a tavaszi és kora nyári hónapokra. Pécs 1880-tól, Győr 1886-tól, Kassa 1893-tól már csak magyar színigazgatóknak ad majd játékengedélyt. Magyarországon 1863-tól három német játéknyelvű színházi központ maradt: Sopron, Pozsony és Temesvár. A tizenöt, hosszú téli évadot tartó város lett az alapja:, annak a színtársulati állomások hálózatnak, amely irányította a színtársulatok térbeli és időbeli vándorlását.

Az 1880-as évek elejére magyarországi települések a játszási idő hossza szempontjából legalább négy jellemző évadhosszt és alakítottak ki. A tizenöt színházi központra jellemző, öt-hat hónapos téli évad 3-4 hónapra rövidülhetett, jelezve, hogy a helység hosszabb ideig még nem tudja bizto-

sítani egy színtársulat megélhetését (Baja, Marosvásárhely magyar, Nyitra, Besztercebánya magyar és német, Újvidék szerb, Zombor magyar és szerb játéknnyelvvvel). 65-75 magyarországi település 4-8 hétre fogadott színtársulatot. A többi helység lakói azonban akkor láttak színházat, amikor a település éppen útjába esett valamelyik társulatnak. A színházépület léte vagy nemléte a települések társulatbírását, a színházi élet rendszerességét és a téli társulatfogadást csak az első, és részben a második csoport városainál befolyásolta.

A színházi állomások élmezőnyében az 1869. évi népszámlálás 20.035 (Győr) és 70.179 (Szeged) közötti lakost talált, és rajtuk kívül még tizenöt helységben írtak össze legalább ugyanennyi népességet. 1880-ra alig valamivel nőtt az érintett településeken lakók száma, 20.000 és 74.000 közötti lett (Szatmárnémeti: 19.708, Szeged: 73.675), és harmincötre tágult a hasonló népességgel jegyzett kör. Az, hogy a népességtömörülés hozzájárul egy település színházi-kulturális igényének terebélyesedéséhez, a népszámlálási adatokból egyértelmű, de a népességkoncentráció önmagában kevés, szükség van más impulzusokra is.

Annak megfigyeléséhez, hogy milyen mutatók, illetve jellemzők alapján különülnek el a helységek társulatfogadási szintjei, Keleti Károly 1871-ben megjelent és az 1869. évi népszámlálás eredményeit feldolgozó munkájában található információkat használtuk (*Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statisztika szempontjából. Városi és vidéki népesség*). Keleti hat szempont, illetve kategória alapján rangsorolta a magyarországi településeket azért, hogy elkülönítse egymástól Magyarország városait és városnak nem tekinthető településeit. Ez esetben nem a hat adatsor alapján képzett városi rangszámait, illetve a kategóriák százalékban megadott értékeit vettük figyelembe (Keleti ezekkel dolgozott), hanem a település össznépeességéből és a százalékos értékekből kiszámolható eredeti adatokat. (Az 1869. évi népszámlálás közzétett adatsorai ezeket az értékeket, pl. a foglal-

kozási statisztikát csak a szabad királyi városokról közölték.) Az így kapott adatok közül kettő, az értelmiségi keresetből élők száma és az iparban-kereskedelemben foglalkoztatottak száma alapján a hosszú évadot tartó városok felsorakoznak a Pozsony és Szabadka közrefogta első 26 helyen. Még inkább egy csomóban láthatók, ha a foglalkozásszerkezetre vonatkozó két adatszoportot együtt tekintjük. Ekkor közülük az első Pozsony, az utolsó, Szatmárnémeti, a 23. helyet foglalja el. A színházüzem fenntartásához szükséges erőforrások megléte és újratermelődése azonban az ebben érdekelt színházlátogatók tömeges jelenlététől is függ. Ez és a városi társadalom együtt tették lehetővé, hogy a színházi központok kiemelkedjenek a szintársulat-látta helységek seregéből, mások pedig megmaradjanak a színházzal való kapcsolat rendszertelenebb és esetlegesebb formáinál.

IV.

A színigazgatói állomásválasztásokban és vándorlási útvonalakban kétféle rendszer körvonalazódik. Az egyik a színházi városok köré szerveződött és több változata volt. Ha az színigazgató egymás után két vagy több téli évadot játszott ugyanott, „központosította” útvonalát, nyáron igyekezett „anyavárosa” közelében utaztatni társulatát. Ha más várost biztosított magának a következő télre, akkor a régi és az új között, 4-5 hónap alatt, a közbeeső településeken megállva érkezett meg új állomáshelyére. A másik vándorlástípust az „örökmozgó” kistársulatok alakították ki. Egy-nyolc hétfőig tartózkodtak egy-egy állomáson, így jártak körbe egy-egy régiót.

A vándorlás kétféle típusa kétféle ritmus diktált. A színházi központok köré szerveződő nagy- és erősebb középtársulati ritmus húsvétől október-novemberig átváltott a rövidebb játszási időkből álló vándorlási rendszerre. A 12-15 erős társulat mellett 30-35 kisebb csapat mozgása hullámzott térben és időben. A kétféle ritmusban az egyes társulatok aktuális útvonalai nem mindig hangolódott össze, így az állomásválasztás nemcsak a ját-

színhelyek választékától, hanem a többi társulat mozgásától is függött. Az ország településeinek egy részét mind a két vándorlástípus használta, és néha egy-egy útvonal messze elhajolt a másik ritmushoz igazodók útjából.

A központosított útvonalakon elhelyezkedő települések látogatottsági gyakorisága alapján az állomások tömegéből kiválnak az 1870–80-as években a nagytársulatok által legszívesebben meglátogatott települések. Az 1869. évi foglalkozási statisztika alapján a visszakanyarodó útvonalak kedvelt nyári állomásairól jellemző kép alkotható. Különösen az értelmiségi keresetből élők és az iparban-kereskedelemben foglalkoztatottak együttes száma mutatja, hogy a színigazgatók a lehetséges jegyváltók tömegét és a színház iránt különösen és rendszeresen érdeklődőket együtt keresték, mert a nagyobb társulatok bizonyos népességszám alatti településekre nem szívesen mentek. A gyakran kiválasztott állomások közül a legkisebben, Kézdivásárhelyen 1869-ben 4.566-an laktak (ekkor az értelmiségi keresetűek és az ipari-kereskedelmi népesség együtt itt: 1.380).

A központosított útvonalak legalább olyan erősen szólnak magukról a színházi központokról, mint ezek nyári állomásairól. Kecskemét és Szabadka ritkán vonzotta vissza a színigazgatókat, ez színházi központként való működésük bizonytalanságát jelzi. A színházi városok többségét a régiójukban kínálkozó településekből összefűzött majdnem-körzetek jellemezték. A körzetek régióként rajzolódnak ki: Győré és Székesfehérvaré Észak-Dunántúl (Szombathelyet és Pápát mindkét város színigazgatói szívesen felkeresték). A pécsiek a Dél-Dunántúlon jártak. Északkelet-Magyarországon Miskolc, Kassa és Szatmár osztozott (Ungvár és Nagykároly volt a közösen is használt állomás). A Szegedről kirajzók Csongrád, Békés és Csanád megyékben találtak nyári játszóhelyet. A választások gyakorisága kiemelkedően erős vonzást csak Győr körül mutat, és emellett az igen kézenfekvő Miskolc–Eger kapcsolat igazolódik. Ezt a fajta színházi központ – nyári állomás kapcsolat egy, népességének számával és lakóinak szín-

házi-kulturális igényével a környezetéből kiemelkedő kőszínház város teremti meg. Abban a pillanatban, ahogy a három feltétel, a téli játszóhely, a népességkoncentráció és egy polgárosultabb társadalomszerkezet közül bármelyik hiányzott vagy nem volt elég erős, a település más kapcsolatba került a színtársulatokkal (más típusú vándorlási útvonalakba illesztették) vagy más kapcsolatba került környezetével (a többi színházi központtal és a régiójában található más településekkel). Nagyvárad az Alföld keleti peremének egyik jelentős gazdasági központja volt, de csak 1900-ra építettett kőszínházat. A környező három színházi város (Debrecen, Kolozsvár, Arad) négy évtizedig a nagyváradi nyári évadért vetélkedett, hogy egyetlen nyári állomással tizenkét hónapra egészíthesse ki téli öt-hat hónapját. A három város színigazgatói kényszerhelyzetben voltak: az anyaváros követelte 60-135 színházi alkalmazotti létszám megnehezítette a nyári állomásválasztást, önmagukhoz hasonló játszóhelyre volt tehát szükségük.

A vándorlási útvonalakat a színházi állomásrendszer szabályozta, azt pedig, hogy az állomások választékából, melyik színigazgató miféle aktuális útvonalat szervezett, az vállalkozói, illetve színházi szakmai képességén és élelmességén is múlt. A játszóhely biztosítása a kenyér biztosítása volt, így az igazgatók néha több helységet is lefoglaltak, majd csak az egyiket látogatták meg, és gyakran ütköztek is az egymást keresztező útvonalakon. Az állomásválasztás egyéni esélyeit Aradi Gerő és Tóth Béla színigazgatók, Esztergom város és Esztergom vármegye 1883. évi konfliktusán mutattuk be.

V.

Az állandó színjátszás megteremtésében és a színházi élet megszervezésében az 1880-as évek elejétől megnőtt a települési önkormányzatok és a civil kezdeményezések szerepe. A kezdeti természetbeni támogatás (elsősorban az épület működtetésének költségeinek átvállalása) mellett mindkét

kör egyre gyakrabban kínált pénzsegélyt (is). Akár közpénzeket a színügyre fordító önkormányzat, akár magántőkét vagy -adományt a színészetbe fektető civil kezdeményezés irányította a helyi színpártolást, a befektetés ténye fokozta a támogató szervezet felügyeleti és ellenőrzési igényét. Az a színügyet támogató hálózat, amelyet a 19. század elején a vármegye színi mozgalom jelentett, ezekben az évtizedekben a színügyről való városi önkormányzati és civil gondoskodásból kezdett újra felépülni.

Az állomásrendszer nemcsak a vándorlási útvonalakat, hanem a színjátszás teljes szervezetét és szerkezetét formálta és irányította. A társulatok nagyobbak lettek, hiszen a színházi központok nemcsak hosszú évadot, hanem széles műsorszerkezetet (operett, népszínmű, komoly tárgyú dráma, vígjáték), egyenletes színvonalú előadásokat, gyakorlott színészi munkát és együttesjátékot, valamint a színházüzem fegyelmezett és zökkenőmentes működését követelték. A színészetben belüli szerkezeti módosulást és a feladatok folyamatos növekedését a színészek és színigazgatók a színházi szakmai fellazulásaként és a színházi vállalkozói rendszer elégtelen működésekként élték meg, és egyre sürgetőbb tennivalóként érzékelték, hogy a vidéki színészet szervezete, színvonala, színészeinek helyzete átszervezésre szorul.

VI.

Az 1871. április 6-án összeült első színészkongresszuson megalakult Magyar Színészkebelzet (neve 1873-tól Magyar Színészek Egyesülete, 1878-tól Országos Magyar Színészegyesület és Nyugdíjintézet, 1896-tól Országos Magyar Színész-Egyesület). A Országos Színészegyesület szakmai kamara volt, tagsága nem önkéntesen szerveződött. Rendes tagja lehetett minden társulatnál működő, az igazgatóktól a színészeken, kartáncosokon és titkárokon át a műszaki alkalmazottakig. A színészszerkezet formailag és elvekben mindvégig önkéntes szerveződésnek jegyezte önmagát.

Soha nem foglalták szó szerint írásba, hogy a társulatokban alkalmazottak számára a tagság kötelező, de már az első alapszabályzat 12. §-a kimondta, hogy színigazgató csak egyesületi tagot szerződtethet. Ezzel sikerült megoldani azt, hogyan lehet – egy céhek utáni és szakmai kamarák előtti, az i-parszabadságot hangoztató korszakban – létrehozni egy olyan szakmai szervezetet, amelynek irányításával kialakíthatók a szakmai munka normái, szabályozhatók a hivatásba kerülés feltételei, és amely képviselheti a professzió érdekeit. A feladat a színészet szabályozása volt, s ez csak akkor hozhatott eredményt, ha a szabályok alól elvileg senki nem vonhatta ki magát. A 12. § a tényleges helyzetet rögzítette és nem az egyesülési szabadságra vonatkozó elveket, azt az eszközt öntötte formába, amivel a színészek és színházvezetők tevékenységét rendezett keretek közé lehetett szorítani. A legfontosabb feladatok (és intézkedések) a következők voltak:

- kidolgozni a színtársulat-szervezés (a színházi vállalkozás) alapvető feltételeit (minimális indulótőke és gázsibiztosíték, illetve meghatározott szakmai gyakorlat előírása)

- ellenőrizni a színházi vállalkozásokat (a színigazgatói működési engedélyek megújításakor igazoltatták, hogy a kérelmező rendelkezik-e még díszleteivel-jelmezeivel, és azt is, hogy színészeit egész évben fizette)

- betartatni a szerződéseket, illetve szabályozni és kezelni a színigazgatók és a színészek közötti munkaadói-munkavállalói kapcsolatokat

- szabályozni a vállalkozási formákat: a színtársulatok napi keresményeinek osztalékára (proporció) szóló szerződések helyett elfogadottá tétetni a havidíjas alkalmazásokat

- kialakítani képzési és kvalifikációs rendszert (a színpadi működési engedély elnyeréséhez felvételi vizsgát és legalább egy gyakorlati évet követeltek)

- létrehozni a nyugdíjintézetet

VII.

A reformkortól követhető és az 1840-es évektől több koncepciót felszínre hajtó színi kerületi gondolat (Egressy Gábor, 1846; Futó János, 1856; Lukácsy Sándor, 1871) végül 1879–80-ban öltött „színi kerületi tettet”. Az Országos Színészegyesület kezdeményezte rendszer „csak” beosztás volt, és nem az, az átfogó, a színjátszás szervezeti kérdéseit és finanszírozását is megoldó rendszer, amelyre a vidéki színészet vágyott. Az együttesek számának korlátozásán kívül három szempontot próbáltak érvényesíteni: az egyik az útvonalak racionalizálása volt, a másik az, hogy gondoskodjanak a társulatok fellépési lehetőségeiről, a harmadik pedig, hogy biztosítsák a lakosság színházi ellátását. 1879-ben a színi kerületi beosztás egyszerűen – leginkább tájegységeken belül – csoportokba rendezte a településeket. Az elrendezésben felfedezhetők a színházi központokból kiinduló színtársulatok nyári legkedveltebb nyári állomásai, azaz figyelembe vették a színházi állomáshálózaton belüli kapcsolatokat. A kerületi beosztás szétválasztotta a két vándorlástípust. Két szinten rendezte el a településeket, a színházi városok és a mellékük rendelt 4-9 állomásból álló településcsoportok szintjén, és a többi kerületbe terelt 12-31 település szintjén. Nem szervezte át, csak topográfiai keretek közé szorította a színtársulati útvonalakat, és a színészet és a települések kapcsolata nem lett szorosabb.

A színészegyesület igyekezete ellenére az egyes települések besorolása ellen maguk a helységek, a kerületi rendszer ellen pedig a társulatok és a színigazgatók tiltakoztak. Az előbbieket azt fontolgatták, vajon a számukra rendelt beosztás megfelel-e saját elképzeléseiknek, a társulatok a színész-munkanélküliséget, az igazgatók a szabad városválasztás megszűnését nehezményezték. A színészegyesület 1880. augusztusi rendkívüli közgyűlése a színi kerületi rendszer megszüntetése mellett döntött.

Az a két évtized, mely alatt a színházcsinálók soraik rendbe szedésére törekedtek, a színjátszás külső kapcsolatai szempontjából sem múlt el

hiába és a színjátszás kerületekbe rendezésének gondolata nem enyészett el az 1879–80-as kísérlet kudarca után. Az Országos Színészegyesület továbbra is egy országos felosztásban látta a vállalkozások anyagi és szakmai biztonságát, a kormányzat pedig felfedezte a színjátszásban azt a közművelődési eszközt, a színi kerületekben pedig azt a hálózatot, amellyel finoman megtámogatható az államhatárokon belüli magyar nyelvi-kulturális expanzió. 1893-ban – a hivatásos magyar nyelvű vidéki színjátszás története során először – a színházi ügyekkel foglalkozó belügyminisztérium költségvetésében a vidéki társulatok segélyezésére külön forrást hoztak létre, és ennek az igen csekély tízezer forintnak első félévi tizenegy támogatottja között ott szerepelt három felvidéki és négy délvidéki színtársulat.

VIII.

A magyar játéknyelvű társulatok „játékterében” 1885 és 1905 között huszonegy színház épült. Az 1905-ben álló 46 színházból 18 már a város második épülete volt, közülük 6 1885 után került tető alá. Első színházát építtette Dés (1886) és Nyíregyháza (1894), Munkács (1899), Nagyvárad (1900), Igló (1902), Eger, Ungvár (1904) és Nagykároly (1905). A színházépületek szaporodása – Nagyvárad kivételével – nem teremtett újabb színházi központot. A 19. század utolsó másfél évtizede a szubvenciók kibővülésének időszaka is, és ez az összegekre és a támogató városok számára is igaz. Az állandó színjátszás sokat hivatkozott fogalmát a 19. század végére lassan megtöltötte az a tartalom, amelyet használói értettek rajta: a hosszabb ideig tartó, ciklikusan rendszeres színházi ellátást és a színügyről való közösségi gondoskodást együtt.

Az 1885 utáni két évtized megszilárdította néhány színházi város kapcsolatát lehetséges nyári állomásaival. A központosított útvonalakon megerősödött Kassa kötődése Eperjeshez és Ungvárhoz, Szegedé Hódmezővásárhelyhez, Debrecené pedig Nyíregyházához és Máramarosszigethez.

Amellett, hogy a korszakban az átfogó rendezés színházi szakmai fórumokon mindvégig napirenden volt (Bártfai Paczona Antal és Bényei István tervezetei), kialakult és jól működött néhány városok közötti színi szövetség. Az 1880–90-es évek színi kerületei városszövetségek voltak, amelyek mögött a települések színházszervező és színpártoló tevékenysége állt, és a városok változó színházi igényei szerint jöttek létre (Sopron–Győr, 1886–98; Temesvár–Pozsony–Krisztinavárosi Színkör (Budapest), 1888–99; Baja–Zombor, 1889–99; Délvidéki Színi Szövetkezet, 1893–1898; szeptesi színi kerület 1896–1900; nyitrai színi kerület, 1897–1900).

A színi kerületeknek egyetlen funkcióban és módon volt létjogosultságuk. Akkor, ha megszervezik egy régió színházi életét, elrendezik és irányítják a vándorlási útvonalakat és összefogják a régióban a színiügy támogatására fordítható erőforrásokat, és különösen ez utóbbi elsősorban a pártolók szándékán és együttműködési készségén múlt. A közös érdekeken, az egymás közti megegyezésen és a biztosított játékkengedélyen kívül mind-egyik állomásszövetség esetében a színtársulat mögött ott állt a települések szubvenciója.

1900 végén Festetics Andor, a vidéki színiélet felügyeletével megbízott belügyminisztériumi tisztviselő készített újabb színi kerületi tervezetet. A települések körében már másfél évtizede fel-felbukkanó szövetkezési szándékok Festetics tevékenységének hatására igen gyorsan kibontakozni látszottak. Ám sem a színiélet felügyelő tervezete, sem a az új, központi kormányzat által igen pártolt beosztást tárgyaló ankét nem változtathatott azon, hogy a színi kerületi rendszer városszövetségek rendszereként működhetett, és a települések elosztásáról, a helységek összekapcsolódásáról – legalábbis az állomásrendszer felső szintjein – csakis a városok dönthettek és végül döntöttek is. Az 1900-as évek első éveiben megformálódó színi kerületi rendszer kétszintű lett. A felső szinten a városszövetségek helyezkedtek el. A másik szint tíz régiójában – kisebb társulatok vándorlási terü-

letein – Magyarország kistelepülései kaptak helyet azokkal a helységekkel együtt, amelyek nem csatlakoztak egyetlen városszövetséghez sem. Kialakulásuk és működésük mechanizmusait Sopron, Szombathely és Székesfehérvár többször újjászerveződő színi kerületeinek történetén igyekeztünk bemutatni.